

ENRON OLAYI'NI DOĞRU OKUMAK-II: KISSADAN HİSSELER

Yrd. Doç. Dr. Canol KANDEMİR*

Yrd. Doç. Dr. Şenol KANDEMİR**

ÖZET

Hileler içeren muhasebe skandalları dünya çapında yaşanan bir olgu durumuna gelmiştir. 2001 yılında ABD’de yaşanan Enron skandalı bu çerçevede çığır açan tarihî bir olay olmuştur. ABD’de yaşanan Enron olayının daha sonra Parmalat (2003) skandalı gibi benzerleri Avrupa’da da meydana gelmiştir. Enron olayında aslı ve olağan failler üst yöneticiler ve bağımsız denetçiler olarak teşhis edildiği için gösterilen tepkiler bunlara yönelmiştir. Hâlbuki söz konusu olayda suç ortakları sadece birkaç kişi ya da kurum değildir, derecesi farklı olmakla birlikte neredeyse kurumsal yönetimin ve hatta malî sistemin bütün bileşenleri kusurlu görünmektedir. Bu nedenle, gelişme düzeyi ve piyasalarının derinliği açısından henüz ABD ve AB’nin gerisinde olan Türkiye’de Enron skandalı benzeri bir olayın yaşanmaması için bu olayı doğru analiz edip belirli sonuçlar ve dersler çıkarmak yararlı olacaktır. Olayda sadece belirli kişi ya da kurumları gören bakış açısı ile hareket edildiğinde ABD ya da AB’de yapılanları taklit etmek ve ülkeye aktarmak yeterli olabilecektir, ancak olaya sistemik bir başarısızlık olarak bakıldığında sorunun nedenlerine yönelik bir yaklaşımla finansal bilgi kullanıcılarının ve tüm kamunun üzerine düşen ödevler olduğu kabul edilecektir. Bu çalışmada bir Enron Türkiye olayı yaşanmaması için günah keçileri konumundaki üst yönetici ve bağımsız denetçilerin yanı sıra olayın meydana gelebileceği iktisadî ve malî sistemin kusurlarının da düzeltilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enron dersleri, kurumsal yönetim, muhasebe hileleri, Sarbanes-Oxley yasası, etik.

ABSTRACT

THE REAL ENRON SCANDAL-II : LESSONS FROM THE ENRON SCANDAL

Accounting scandals involving frauds have been a worldwide phenomenon. In this framework, the Enron debacle (2001) which took place in USA has been regarded a landmark and historic event. Some events similar to “Enron America” were experienced in Europe in the following years such as Parmalat (2003). Since the principal and usual suspects of this event was widely regarded as the top management and the auditing firms, they cast all doubts on themselves. However, in such an event the accomplices were not only certain individuals or institutions, but almost all mechanisms of corporate governance and even all agents of the economic and financial system seemed to be responsible for this scandal though they differ in their contributions to fraud incidents. Some researchers who believe the Enron scandal to be an individual case may find enough to accuse only some of them for the resulting losses and copy American or European practices to prevent similar scandals, but when such an event was regarded as a systematic failure the whole public should more or less undertake proportional responsibilities. Not to experience a Turkish Enron scandal in the near future, all measures to be taken and all regulations to be made have to take shortcomings and deficiencies of the economic and financial system into consideration in addition to those of the usual scapegoats.

Key Words: Enron lessons, corporate governance, accounting frauds, Sarbanes-Oxley act, ethics.

* Çağ Üniversitesi, İİBF, mircanol@ttmail.com

** Çağ Üniversitesi, İİBF, senolkandemir@cag.edu.tr

1. GİRİŞ

2001 yılında patlak veren Enron skandalı yalnızca olayın yaşandığı ABD’de değil, bütün dünyada kalıcı izler bırakmıştır. Olay çoğunlukla münferit bir başarısızlık olarak görülmek istense de gerçekte kurumsal yönetimin ve hatta malî sistemin istisnasız tüm aktörlerinin az ya da çok pay sahibi olduğu olay bu yönüyle sistemik bir başarısızlık olarak görünmektedir. Olay bu şekilde kabul edildiğinde yeni bir Enron olayının yaşanmaması için yapılacak çözüm önerileri de yalnızca işletmeleri, işletme yöneticilerini ya da bağımsız denetçileri değil, daha geniş bir bakış açısıyla sözü edilen diğer kurumsal yönetim ve malî sistem bileşenlerini de içermek durumundadır. Bu nedenle çalışma, temel olarak ilgili yazının gözden geçirilerek Enron’un gelişim süreci açıkladıktan sonra olaydan Türkiye için dersler çıkarmayı ve bir Enron Türkiye olayının meydana gelmemesi için bir tür önleyici katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. ENRON KISSASI : DOĞUŞ, YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ

Enron’u kuruluşu ve genişlemesini, doğal gaz piyasaları ve ABD ekonomisindeki gelişmeler ile ilişkilendirerek incelemek makûl bir başlangıç noktasıdır. Sözelimi Wheat (2002:34)’in araştırmasına göre, ABD’nin enerji piyasalarının serbestleştirilmesi çalışmalarının tarihine bakıldığında Enron, deyim yerindeyse başından sonuna kadar sürecin içindedir ve dahası önemli derecede etkili olduğu saptanmaktadır. Doğal gazın elektrik üretiminde kullanılan diğer yakıtları kullanım miktarları açısından aşacağı ve tü-

eticilerin elektriği bir tekelden çok rekabet halindeki birden çok tedarikçiden alacağı öngörüsü ile hareket eden Enron serbestleştirme çalışmalarına da öncülük etmiştir.

Healy ve Palepu (2003:4-9)’nun araştırmasına göre de doğal gaz piyasalarındaki serbestleştirme, genellikle fiyatların düşmesine ve arzın genişlemesine rağmen gaz fiyatlarındaki değişkenliği artırmıştır. Bu aşamada Enron, aynen ticarî bir banka gibi çalışması öngörülen bir gaz bankası kurmuş, doğal gaz tedarikçileri ve tüketicileri arasında aracılık yapmaya ve kullanıcılara uzun vadeli sözleşmeler teklif etmeye başlamış, sözleşmelere göre teslimatlar yapmak ve spot piyasalardaki dalgalanmaların neden olduğu riskleri azaltmak amacıyla üreticiler ile uzun vadeli sabit fiyat düzenlemelerine girmiş, bu amaçla swap, forward ve futures sözleşmeler gibi finansal türevler kullanmış ve söz konusu işlemlerin çoğunu fonlayabilmek için ise sık sık özel amaçlı varlıklar (ÖAV)¹ olarak bilinen bilanço dışı finansman araçlarına başvurmuştur. 1999’da sanal bir ticaret modeli olan EnronOnline’in kurulmasıyla finansal sözleşmeleri yönetmek ve pazarlamak için yeni bir platform yaratmış ve 2000 yılında bütün işlemlerin %50’sini bu yolla yapmıştır. 1990’ların sonunda, “*ağır varlıklar ancak bilgi üretiminde yararlı ise elde tutulmalıdır.*” anlayışından hareket ederek varlıklarını hafifletme stratejisi izlemeye başlamış ve sonuç olarak sahip olduğu boru hattı kapasitesinin 20 katına varan finansal işlemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Enron, özellikle enerji piyasalarının özelleştirildiği piyasalara girmiş, Doğu Avrupa, Afrika, Orta Doğu, Hindistan, Çin, Orta ve Güney Amerika’da çeşitli enerji

¹ special purpose entities

projeleri ve yatırımları² üstlenmiştir. 2001’de Enron, uluslararası boyutlarda boru hatları, elektrik tesisleri, kâğıt fabrikaları, geniş band varlıkları olan, su tesisleri işleten ve söz konusu ürün/hizmetlerin finansal piyasalarda ticaretini yapan bir holding haline gelmiştir. Öte yandan, yeni ve gelişen pazarlar sadece fırsatlar içermekte, aynı zamanda siyasî riskler içermektedir.

Arnold ve Lange (2004:756-7), çöküşün yeni rakiplerin Enron’un pazarlarına girmesi ile eşzamanlı olduğunu belirlemektedir. Şirket piyasa liderliğini devam ettirebilmek için daha çok borçlanmış, bu ise Enron’u enerji ticareti yapan bir şirket olmaktan çıkararak spekülâtif bir ihtiyat fonuna dönüştürmüştür. Piyasaların gerileme eğilimi içine girmesi ve 2000’lerde dünya ekonomisinde durgunluk işaretlerinin görülmeyle başlanması ile Enron’un ağır borçları çevrilebilir olmaktan çıkmıştır. Enron’un likidite krizi, ayı piyasalarına bağlı olarak Enron hisse senetlerinde görülen düşüşlerle daha da kötüleşmiştir. Enron’un yatırımlarında meydana gelen değer düşüklükleri ise, finansal piyasalarda yaşanan olumsuzlukları tamamlayan sınaî ve ticarî başarısızlıklar olmuştur.

Chabrak ve Daidj (2007:542-3) da, Enron’un bu dönüşüm sürecinde bir yandan satın almalar yoluyla faaliyet alanını çeşitlendirirken, maddî varlıklarını da elden çıkardığını ve ana faaliyet alanı olan gaz üretimi ve dağıtımında bile üretici ve dağıtıcı rolünden yavaş yavaş emtia, enerji ve türevlerde piyasa düzenleyicisi ve taciri rolüne geçtiğini tespit etmektedir. Böylelikle Enron’un

ana faaliyeti somut üretimden aracılığa, finansal işlemlere ve spekülasyona dönüşmüş, enerji ticaretinde teknolojik yenilikleri başka firmalardan önce gerçekleştirerek asimetrik bilgi ortamında kullanmıştır. Culpan ve Trussel (2005: 72), çok kısa zamanda genişleyen ve çeşitlenen faaliyetlerin yöneticilerin kontrolünden çıktığını, olumsuz belirtilerin görmezlikten gelinmeye başladığını, durumun farkında olan çalışanların görev yerlerinin değiştirildiğini ya da tenzil-i rütbeye marûz kaldıklarını ifade etmektedir.

Enron olayında yapılan hile ve manipülasyonlar iki önemli ve temel sorun alanında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, makûl değer muhasebesinin neden olduğu ikili (*hibrid*) muhasebe sistemidir. Barlev ve arkadaşlarının araştırmasına (2004:354) göre, bu sistem “*hipotetik gelecek yöntemi*”ni³ içermektedir. Mevcût kontrol sistemleri, tarihî maliyet muhasebesi çerçevesinde yeterli koruma ve önleme işlevlerini yerine getirebilmekte, makûl değer muhasebesi uyarınca hazırlanan malî tabloların dürüst olarak sunulması konusunda yeterli olamamaktadır, çünkü carî piyasa değerleri ya da makûl değer muhasebesinin belirlediği değerleri onaylayabilecek referanslardan yoksun bulunmaktadır. Söz konusu *ikili* muhasebe sistemi, raporlama sisteminin tutarlılığını çarpıtmakta, gelirin, kârın ve genel olarak malî tabloların makyajlanmasına izin vermekte ve mevcût kontrol sistemlerinin etkinliğini düşürmektedir.

Healy ve Palepu (2003:9) da makûl değer muhasebesinin Enron olayındaki merkezî rolünü vurgulamaktadır. Buna göre, makûl değer mu-

² Healy ve Palepu (2003:12), genel şirket performansı üzerindeki etkileri açısından önemli boyutlarda olan birkaç başarısız yatırıma özellikle değinmektedir. 2001’de su faaliyeti (*Azurix*) 287 milyon dolar, geniş band yatırımları 180 milyon dolar ve diğer yatırımlar 544 milyon dolar değer kaybetmiştir. Toplamda bu rakam, Enron’un 1998-2000 döneminde yaptığı sabit yatırımların % 22’sine ulaşan önemli bir büyüklüğe erişmiştir. Yine, 2001’de 1,9 milyar dolara mal olan bir elektrik santralinin 1,1 milyar dolar zarar ederek elden çıkarılması olayı da yaşanmıştır. Değeri düşen varlıklar ve uğranan zararlar Enron’un dış piyasalardaki ticarî iş modelinin sürekliliği konusunda kuşkular uyandırmıştır.

³ Bu yöntemde sözgelimi 10 yıl belirli bir fiyattan enerji satılacağı öngörülerek hesaplanan kârı bugünkü malî tablolara kaydetmek mümkün olmaktadır.

hasebesi karmaşık ve uzun vadeli enerji sözleşmeleri ile ilgili işlemlerin bugünkü değer üzerinden kaydedilmesini ve dolayısıyla yönetimin gelecekteki kazançları tahmin etmesini gerektirmiştir. Bu yöntem, Enron yönetiminin gelecekteki faiz oranları ve enerji fiyatlarını istediği gibi tahmin ederek gelir tahakkuku yapmasında kullanılmıştır. Tonge ve arkadaşları (2003:9), tahminlerin gerçekçi olmayan, doğrulanması zor ve geniş takdir yetkisi kullanılan varsayımlara dayandırıldığını belirtmektedir. Sridharan ve arkadaşları (2002:281) da gelirin tahakkuk ettirilmesindeki bu önemli soruna değinmektedir.⁴ Arnold ve Lange (2004:756) makûl değer belirlenmesinde enerji sözleşmeleri ve bu sözleşmelere dayalı türev araçları olan şirketlerin geniş bir hareket alanına sahip olduğunu ve sonuç olarak tahakkuk etmemiş gelir ve giderlerin kâr/zarar hesabına aktarıldığını ifade etmektedir.

İkinci sorun alanı, ÖAV'lar⁵ ve konsolidasyon ile ilgili standartların uygulanmasında görülmektedir. Hartgraves ve Benston (2002:257)'a göre Enron'un ÖAV'ları kullanmasındaki temel sorun, zayıf sermaye yapılarına sahip olmalarına karşın Enron'un fiilen bütün riskleri üstlendiği ÖAV'ları konsolidasyona tabi tutmaması olmuştur. Morrison (2004:342)'in araştırmasına göre, kredi sözleşmelerine bakıldığında ÖAV'ların Enron ile konsolidasyonu gerekmemektedir, an-

cak yapılan yan/paralel ve gizli tutulan sözleşmelerde ilk sözleşmenin hükümleri geçersizleştirilmiş ve dolayısıyla konsolidasyon zorunlu hale gelmiştir. Culpan ve Trussel (2005:72) ÖAV'ların, Enron'un borçlarını devretmek ve Enron'a bankalar ve yatırımcılardan nakit desteği, diğer yatırımcılara da astronomik getiriler sağlamak için kurulduğunu saptamıştır. Bununla birlikte, ÖAV'lar gerçek malî durumun anlaşılmasını hem kamu, hem de yöneticiler için giderek karmaşıkleştirmiştir.

Healy ve Palepu (2003:9-11)'nin araştırmasına göre de, Enron ÖAV'ları doğal gaz rezervleri gibi belirli varlıkları fonlamak ve bu varlıklar ile ilgili riskleri yönetmek amacıyla kurmuştur.⁶ Bu sayede Enron'un bilançosunda borçlar olduğundan düşük, öz kaynaklar ve kâr ise olduğundan yüksek gösterilebilmiştir. Nitekim, ÖAV'lar yüzünden 1997-2000 döneminde kârın % 23,0'ına ve borçların % 6,0'ına ulaşan düzeltmeler yapılmak zorunda kalınmıştır. Culpan ve Trussel (2005:67) da, konsolidasyon sınırlarının altında tutularak kurulmuş ÖAV'lar yardımıyla Enron'un, milyar dolarlık borçlarını bilançodan ve faiz giderlerini gelir tablosundan uzak tutmayı başardığını vurgulamaktadır. Morrison (2004:352) % 3,0 asgarî öz sermaye kuralının, bir ÖAV'ı ilişkisiz olarak nitelendirmek için çok yetersiz olduğu halde Enron olayına kadar bütün

- 4 Sözelimi 1999'da Enron, Güney Amerika'da yapımı süren bir boru hattı projesini dayanak göstererek 65 milyon dolar gelir kaydetmiştir.
- 5 İlk olarak kullanılmaya başlandığı 1980'lerin başlarında, zayıf sermaye yapılarına karşın ÖAV'lar, ticarî alacaklar gibi varlıkların nakde dönüştürülmeleri için tasarlanmıştır. Zaman içinde, ÖAV'lar tesisler, makina ve cihazların satın alınmasında veya satılıp geri kiralanmasında da kullanılmaya başlanmıştır. ÖAV'lara satılan alacaklar genellikle nakit tahsil edilmiş, ilgili varlığın değeri ve satıştan kaynaklanan kâr/zararın tespitinde bir zorluk yaşanmamıştır. Sponsor kuruluş, ÖAV'ın borçlarını garanti etse de, bunun bir yükümlülüğe dönüşme olasılığı, bağımsız üçüncü taraflarca sağlanan sermayenin olması zararları karşılamakta yeterli olması dolayısıyla düşük düzeyde kalmıştır. Bu nedenle, konsolidasyon yapılmaması herhangi bir sorun yaratmamıştır. (Hartgraves ve Benston, 2002:256)
- 6 Finansal tablolara yansıtılırken, ÖAV'ların spondordan ayrı bir tüzel kişilik olduğunu belirlemek amacıyla bir dizi kural getirilmiştir. Buna göre, bağımsız üçüncü taraf olan ortakların, ÖAV'larda önemli tutarda sermaye payının olması (*riske atılması*) gerekmektedir ve bu pay ÖAV'ların toplam borç ve öz kaynağının (*dolayısıyla varlıklarının*) en az % 3,0'ı olarak yorumlanmıştır. Bağımsız üçüncü taraf ortakların ÖAV'larda % 50,0'dan fazla kontrol hissesini elinde bulundurması da diğer bir koşuldur. Eğer bu kurallar yerine getirilmiyor ise, ÖAV'lar sponsor firmanın faaliyetleri ile konsolide edilmek zorundadır.

uygulamaların bu kurala göre yapıldığını belirtmektedir. Hartgraves ve Benston (2002:245), ÖAV'lara ait malî tabloların sponsorun malî tabloları ile konsolide edilip edilmemesini ve ÖAV'lar ile yapılan işlemlerin bağımsız üçüncü taraflarla yapılan işlemler gibi değerlendirilip değerlendirilmemesini en önemli muhasebe sorunları olarak görmektedir.

Sims ve Brinkman (2003:245-55)'un araştırmasına göre Enron, ÖAV'ları iştirak gibi değil de, bağımsız tüzel kişilikler gibi yapılandırmıştır. Oysa ÖAV'lara sermaye koyarak katılan üçüncü taraflar, ya Enron tarafından sahip olunan, ya Enron tarafından fonlanan ya da Enron tarafından çeşitli nakdî ve aynı güvenceler verilen şirketler olmuştur. Başka bir anlatımla, ÖAV'lar Enron tarafından kontrol edilen ve ilişkili kuruluşlar durumundadır. Enron, ÖAV'ları SEC'in sıkı gözetiminden kaçırmak için bağımsız denetim firması AA'dan ve hukuk müşaviri Vinson&Etkins'den teknik destek almıştır, çünkü bu ortaklıklar iştirak olarak kurulsaydı, SEC daha ayrıntılı açıklamalar yapılmasını ve daha katı muhasebe yöntemlerinin uygulanmasını isteyebilecektir. Arnold ve Lange (2004:754-7)'a göre, ÖAV'lar ve hisse senedi opsiyonları ile yapılandırılan karmaşık finansman tekniklerinin amacı daha az vergi vermek, daha az bilgi açıklamak ve konsolidasyondan kaçınmaktır. Sims ve Brinkman (2003:245-6), Enron'un ÖAV'lara varlık satarak kârını yükselttiğini savunmaktadır. Tonge ve arkadaşları (2003:6), ÖAV'lara varlık satışının başka bir boyutu olduğunu, varlıklar ÖAV'lara satılarak bilanço dışına çıkarıldığında, varlık kârlılık oranlarının yapay olarak arttığını belirtmektedir. Healy ve Palepu (2003:11), yukarıdaki usûlsüzlüklere ek olarak ÖAV'ların yapılandırılması ile ilgili eksik, yanlış ve yanıltıcı

açıklamalar yapıldığını tespit etmiştir. Kamuya yapılan açıklamalarda Enron, likiditesini kaybetmiş yatırımlarındaki risklerini ÖAV'lar ile gerçekleştirdiği işlemler ile korumaya aldığı ileri sürmüştü, ancak yatırımcılar ÖAV'ların riskten korunmak için Enron hisse senetlerini ve malî garantilerini kullandığını hiçbir zaman öğrenememiştir.

ABD'de Enron olayına tepki olarak 2002'de muhasebe reformu yasası olarak da bilinen SOA⁷ yasası çıkarılmıştır. Cullinan (2004:854) ve Revsine (2002:139) yasanın ana amacını, denetim sürecince yapılacak iyileştirmelerle denetim kuruluşlarının bağımsızlığını güçlendirmek olarak ifade etmektedir. SOA Yasası, Chabrak ve Daidj (2007:540)'a göre Enron olayından esas olarak üst düzey yöneticiler ve bağımsız denetçileri sorumlu tutmuş, bu nedenle yöneticileri riskli muhasebe uygulamalarından, bağımsız denetçileri ise bu uygulamalara göz yumması nedeniyle çeşitli yaptırımlara tabi tutmuş, dolayısıyla bu iki kesimin rehabilitasyonu piyasaların bozulan işleyişini düzeltmek için yeterli bulmuştur. Unerman ve arkadaşlarının (2004:988-9) araştırmalarına göre, Enron olayı münferit ve sistemik olmayan bir olay olarak tanımlandığından ilk tepki, belirli kişi ve kurumlar için kuralların sıkılaştırılması ve cezaların ağırlaştırılması olmuştur. ABD'deki kural bazlı standart rejiminin ayrıntılı kuralların sıkı bir uygulamasından ibaret olduğu, bu rejimin ekonomik ve ticarî işlemlerin amacını ikinci plana attığı için yaratıcı finansal mühendislik uygulamalarına yol açtığı, oysa İngiltere'deki ilke bazlı sistemin işletmedeki ekonomik ve ticarî faaliyetlerin malî tablolara gerçeğe uygun bir biçimde yansıtılmasında daha başarılı olduğu için bir çözüm önerisi olarak gündeme getirilmiştir.

⁷ Sarbanes-Oxley Act

3. KISSADAN HİSSELER

3.1. Maddî duran varlıkların (*sabit varlıkların*) maddî olmayan duran varlıklara (*finansal varlıklara*) göre azalış göstermesi ile şirketlerin kazançları ve toplam değeri, finansal düzenlemeler ve araçlar yardımıyla manipülasyona daha açık hale gelmektedir. (Hake, 2005:599) Bu nedenle, şirketlerin malî yapılarında maddî olmayan duran varlıkların payı, maddî duran varlıkların payını önemli oranda geçtiği zaman, şirketler ölçme ve kontrol süreçlerini değiştirmek zorundadır. İş dünyasında bilgi yoğunluğunun artması, şebeke biçiminde örgüt modellerinin yaygınlaşması ve birleşmelerin çoğalması kontrol mekanizmalarını da değiştirmeye zorlamaktadır (Clarke, 2005:607), çünkü bilgi bazlı şirketlerde üretim doğrusal bir biçimde ve bir montaj hattı boyunca yapılmamakta, farklı düzeylerdeki çalışanların yaratıcı girdilerinin etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir. (Cohan, 2002:281) Bu açıdan, kontrol yapılarının kurumsal yapılara uygun duruma getirilmesi genel olarak denetimin etkinliğini arttıran bir faktör olabilecektir.

3.2. Türkiye’de kontrollerin etkinliğini azaltan faktörler saptanmalı ve bunların ortadan kaldırılması için özel ve kamu kesimi ile birlikte topyekûn çaba gösterilmelidir. Bu kapsamda, başka ülkelerin deneyimlerinden yararlanılabilir.⁸ İlk planda benzer faktörlerden hareket edilip Türkiye’deki kontrol ortamının gerçeğe uygun bir fotoğrafı çekilebilir, daha sonra etkinlik arttırıcı düzeltme ve yenileme çalışmaları yapılabilir. Öte yandan, kontrol sistemlerinin kurulmasında

faydaların maliyetlerden daha büyük olacağı değerlendirilmektedir, çünkü hile ve usûlsüzlüklerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması durumunda söz konusu olabilecek kazanımlar paha biçilmez değerde olabilecektir.⁹

3.3. Bütün olası eksiklik ve olumsuzluklarına karşın yasalara uyum, Türk işletmelerinin kurumsal kültürleri ve daha önemlisi örgütsel davranışlarında öncelikli bir değer haline getirilmek zorundadır, çünkü Barefoot (2002:49-50)’a göre yasalara uyum, yöneticilerce çok maliyetli ve yararsız bir iş olarak görülür ve yasaların getirdiği maliyet ve kısıtlamalara katlanılmak istenmez ise, bu durumda yöneticiler astlarından şeklen yasalara uymasını ancak uyum için fazla zaman ve enerji harcamamasını dolaylı ya da örtülü olarak isteyebilir, personel de bu durumu bir görev sayıp harekete geçebilir. Bu arada bazı çalışanlar, sadece maliyetlerin azaltılmasıyla yetinmeyip yasaların sınırlarını aşmayı deneyebilir; sözcülemi zorunlu belgelemeyi ihmâl edebilir, kalite kontrollerini atlatabilir, kârlılığı etkileyen uygulamalarda kurullarla ilgili yaratıcı işlemlere girişebilir. Culpan ve Trussel (2005:76) de aynı çerçevede, yasalara ve iş ahlâkına uygunluğun eşzamanlı olarak amaçlanması gerektiğini savunmaktadır.

3.4. Yasalarda, ilkelere, standartlarda boşluklar, eksiklikler, yanlışlar, çelişkiler, açıklar var ise, bunlar er ya da geç kötüye kullanılmakta, kötüye kullanma sadece bir zaman, konjonktür, ortam konusu haline gelmektedir. Boşluksuz, açıklıksız, tam ve yanlışsız kurullar manzumesi

⁸ Minelli ve arkadaşları (2009:939), takdir hakkını kısıtlayacak kadar ayrıntılı standartlar, denetçilerin niteliksiz olması, denetim ekibinin örgütlenmesi ve denetim politikalarındaki eksiklikler, işletmelerin kurumsal yönetim sistemlerindeki yetersizlikler, kontrol eden ve edilenler arasındaki uygunsuz ilişkiler ve çıkar çatışmaları, kurumları sorunlarını gizlemeye yönelen yasal boşluklar, denetimin gözetim organları ve yargı kuruluşlarından yeterince destek görmemesi gibi 25 faktöre işaret etmektedir.

⁹ Bu anlayışla, FCPA (*Foreign Corrupt Practices Act-1977*) ABD’de iç kontrol sistemi kurmayı, fayda/maliyet tartışmalarına girmeden bir zorunluluk haline getirmiştir. Sadece kontrol sistemlerinin kurulması değil, finansal raporlamanın güvenilirliği denetim kalitesi ile ilişkili olduğundan bağımsız denetimin iç kontrol kavramının etkinliğine gereken önemi vermesi önerilmektedir. (Ennis ve Allen, 2005:122-3)

oluşturmanın aralıksız yürütülmesi gereken bir süreç olduğu baştan kabul edildiğinde bu konuda sürekli çaba harcamanın da doğal olduğu kabul edilecektir. Genel olarak kural ve standart oluşturmada kötüye kullanılmayı azaltmayı hedefleyecek “iyileştirme” çalışmaları yararlı olabilecektir. Başka bir anlatımla, özellikle “yasal” ve “yasal olmayan” arasında ince çizgiler bulunan gri alanlarda¹⁰ olası kötüye kullanılmaya açık kurallar için sürekli iyileştirme çalışmaları yapılmak gerekmektedir. Bu kapsamda, uluslararası muhasebe ve denetim standartları ile özellikle konsolidasyon, özel amaçlı varlıklar, türev araçlar, vadeli işlemler ve makûl değer muhasebesi gibi görece olarak yeni ve ileri muhasebe konularındaki açıklayıcı mevzuat ve yayın boşluğunun hızla kapatılması ve mevcûd bilgi birikimi ile bütünlüğünün sağlanması iyi bir başlangıç noktası oluşturabilecektir.

3.5. Örgütlü olarak işlenen suçların ortaya çıkarılmasında kamusal otoriteler ve özel kuruluşların ulusal ve uluslararası düzeyde tam bir işbirliği içinde olması gerekmektedir, çünkü bu tür suçlar Morrison’a göre (2004:349) sadece bağımsız dış denetim ile ortaya çıkarılamaz. Hile yapmak için bir anlaşma ya da işbirliği var ise, her bir işlemin tek tek denetlenmesi dahi bu tür bir hileyi ortaya çıkaramayabilmektedir, çünkü denetim müşteri ile iş ilişkisi içinde olan bankalar ve diğer üçüncü tarafların dürüst olduğu varsayımı üzerinde yürütülmektedir.

3.6. Batıda olduğu gibi, krizleri ya da skandalları normalleştirme ya da olağanlaştırma çabalarından Türkiye’de uzak durmak gerekmektedir, çünkü eğer her şey olağan, doğal, beklenen ve yapısal ise tek çözüm bunlara dönem dönem katlanmak, maliyet ve hasarlarını hafifletmeye

çalışmak ve hatta olumlu karşılamak olmaktadır. Nitekim sermaye ve refah birikimine dayalı maddeci batı kültürü ve kapitalist iktisadî sistemin merkezinde konumlanan muhasebe, bilançoda özel mülkiyet haklarını, gelir tablosunda sermayeyi emeğin üstünde görmekte, verimlilik, kârlılık ve rekabeti teşvik etmektedir. Bu öncelikler, “ben” kavramını diğer bütün kavramların üstüne çıkarmakta ve şirket skandalları kapitalizmin maliyetleri olarak değerlendirilmektedir. (Low, 2008:223-6)

3.7. Finansal bilgi kullanıcıları karar süreçlerinde muhasebe bilgi sisteminin ürettiği bilgileri belirli kayıt ve şartlar altında kullanmak durumundadır, çünkü McMillan (2004:948-50)’a göre muhasebenin ürettiği finansal bilgiler kesinlik taşıyan, tartışmaya açık olmayan, her zaman geçerliliği olan bilgiler değildir. Muhasebe, doğa bilimlerinin inceleme konularını oluşturan gerçek fiziksel bir olguyu değil, insanî ve toplumsal bir faaliyeti, yani ticareti kayıt altına almakta, söz konusu faaliyetler hakkında tarihî ve tahminî bilgiler vermektedir. Muhasebe kararları ilkelere göre alınmak durumundadır, ancak bunlar kesinlik taşıyan bilimsel yasalar olmaksızın çok belirli toplumsal ilişkiler içinde oluşmuştur ve dolayısıyla uygulamaya aktarılabilmesi için takdir hakkı kullanmak gerekmektedir. Muhasebe yargısı, çok ender durumda siyah ve beyaz tercihi yapmak anlamına gelmektedir, çoğunlukla birçok gri alanlar¹¹ mevcuttur. İnsanî unsur ve takdir yetkisini sınırlandırmak ve teknolojik ilerlemelerden yararlanmak suretiyle geliştirilecek bir muhasebe ve raporlama sistemi zorunlu olarak daha güvenilir ve geçerli finansal bilgi üretmeyecektir, çünkü muhasebenin toplumsal ve insanî temelleri böyle bir sonuca ulaşmayı engellemektedir. Bu durumda da,

¹⁰ Siyah ve beyaz açıklığında olmayan alanlar

¹¹ Malf tablolarda hazırlanması sınırda yapılan bir faaliyet olarak anlaşılabilir, sınırlar ise risklidir ve bu nedenle yüksek düzeyde güvenlik ve denetim gereklidir. (Linsley ve Shrivess , 2009:502-6)

insanî muhakeme (*takdir*) ve güdülenme süreci, etkin bir muhasebe ve finansal raporlama sisteminin ana unsuru olmaktadır. Verili yapı ve koşullar dikkate alınarak, doğru ahlakî davranışı teşvik eden ve önemli tutarda ve örgütlü olarak ekonomik suç işleme olasılığını sınırlandıran yeni kontrol sistemleri geliştirilebilir ve mevcut sistemler iyileştirilebilir. (Burrowes vd, 2004:798) Bununla birlikte, muhasebecilerin iktisadî ve soysal olaylarda nötr olmadıkları, tam tersine belli baskı gruplarının çıkarlarını korumak amacıyla mücadele ettikleri kabul edilmelidir. Muhasebeciler öncelikle kendi refahlarını ve müşterilerinin refahlarını düşünmekte, dolayısıyla genel kamusal yararlar yerine toplumun bazı kesimlerinin çıkarlarına öncelik verme çabasına girmektedir. (Dwyer ve Roberts, 2004:869) Böyle bir kurulu yapı/düzen içinde muhasebe ve denetimin önündeki en önemli ve zor görev, ekonomiyi ve ticareti gerçeğe uygun biçimde kayıt altına almak, topluma doğru bilgiler sunmak, hata ve hileleri ortaya çıkarmak ve önlemektir. Başka bir deyişle, muhasebe ve denetim, ekonomik gerçekliği nesnel ve tarafsız biçimde yeniden üretip sunma görevi ile karşı karşıyadır. (O'Connell ve Brendan, 2004:737-42) Söz konusu görev layıkıyla yerine getirildiğinde mesleğe güvenin büyük ölçüde geri kazanılması beklenebilir.

3.8. Standart oluşturulurken teknik ve malî değerlendirmelerin etik ve sosyal değerlendirmeler ile birlikte yapılması ve dolayısıyla makro bir bakış açısı geliştirilmesi durumunda getirilen kurallar ve düzenlemelerin arkadan dolanılmasının önüne daha kolay geçilebilecektir, çünkü Marnet (2005:194)'e göre, neoklasik iktisat muhasebeyi teknik bir mekanizmaya indirgemiş, dolayısıyla ahlakî ve hukukî değerleri ikinci plana atmış, insan doğasını ve niteliklerini görmezden gelmiştir. Böyle bir ortamda GAAP ve GA-

AS gibi teknik kurallar bütününe uyum sağlamak amacıyla matematiksel modellere fazlasıyla güven duyulmuştur. Standartlara yüzeysel ve şeklen uyumda teknik formüllere güvenilmesi ise hilelerin ortaya çıkarılmasında denetçileri ahlakî ve hukukî değerlerden uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla, etik politikaların kâğıt üzerinde kalmaması ve şirketlerin yapmak istediğini engelleyebileceği zaman hemen rafa kaldırılmaması gerekmektedir. Bu noktada, Barefoot (2002:50), üst yöneticilerin öncülük yaparak daha az kârlı da olsa etik politika seçeneklerini tercih edebilmesini ve etik ihlallerin, güvenilen personel tarafından da yapılsa cezalandırılması yoluna gidilmesini önermektedir.

3.9. Türkiye'de hem müşteri işletmelerde, hem de bağımsız denetim firmalarında bireyci kültürün uzaklaştırılması ve bunun yerine daha demokratik ve sosyal kültürlerin özendirilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde uygulamaya yönelik tartışmalar yapmak gerekmektedir, çünkü dünya görüşü muhasebe bilgilerinin doğru ya da hileli biçimde kullanılmasını etkileyerek muhasebe uygulamalarını bir dereceye kadar yönlendirebilmektedir. Nitekim Low ve arkadaşlarına (2008:228-35)'na göre, bireysel başarıyı refah/servet artışı olarak tanımlayan, madî ihtiyaçları karşılamanın öncelikli olduğu bir kültürde para ve değer özdeşleştirilmekte, daha pahalı olan daha değerli olarak algılanmakta, neyin doğru, neyin yanlış olduğu ile ilgili kararlar para kültürüne odaklı başarı anlayışından olumsuz yönde etkilenmektedir. Öte yandan, yönetici adayları okullarda, sistemi değiştirmek ya da düzeltmek için değil, olduğu gibi sürdürmek için eğitilmektedir. Para kültürüne dayanan kurumsal kültür, yasalar çerçevesinde topluma maliyetler yüklemeye ve yöneticilere ise kişisel zenginlikler yaratmaya izin veren bir anlayış¹² da içermektedir. Buna göre, yasalar çerçevesin-

¹² honest corruption

de kalmak kaydıyla yasaları açıkça ihlâl etmeyen her şey yapılabilir, meşrûdur. Bu durum, bir tür kılıfına uydurarak yolsuzluk yapmak anlamına gelebilmektedir. Yurttaşlar Enron'da servetlerini ve birikimlerini yitiren işçiler ile yasadışı olarak büyük servet biriktiren yöneticileri kıyaslamış ve bireyci kültürün gelir ve servet dağılımında meydana getirdiği adaletsizlikleri de görebilmiştir. Linsley ve Shrives (2009:502-6) da bireyci kültürün finansal raporlama üzerindeki olumsuz etkilerini saptamıştır. Buna göre, bireyci kültürlerde malî tablolar risklere açıktır, çünkü yöneticilerin kâr yönetimine başvurma riski vardır. Bu risk, yönetimin takdir hakkını kendi kişisel amaçlarını gerçekleştirecek ve fakat teknik olarak kurallara uygun biçimde kullanması ile ortaya çıkmaktadır. Teknik olarak (*şeklen*) kurallara uygun olan muhasebe uygulaması ile muhasebe standardının özüne (*ruhuna*) uygun olan uygulama arasındaki sınır iyi tanımlanmamıştır. Bu durum Enron'un ÖAV ve piyasaya göre değerlendirme¹³ örnekleri ile kanıtlanmıştır. Muhasebede takdir hakkı yok edilemeyeceğine göre bunun kimin yararına kullanıldığı konusu önem kazanmaktadır. Muhasebe ve denetim firmalarında kültür bireyci ise, denetim ve danışmanlık gibi farklı birimler arasındaki sınırlar daha belirsizdir, çakışmalar söz konusudur. Bireyci kültürde teknik muhasebe bilgisi sorgulanmaya açıktır, firmanın hedefleri malî temellidir, kişisel çıkarlara dayandırılan teşvikler bireyleri önceden belirlenmiş malî hedeflere yönelik çalıştırmak için kullanılır, denetçiler geleneksel rollerine uygun değil yenilikçi ve stratejik davranmaya eğilimlidir, denetim sürecinde ihtiyatlılık bir dereceye kadar gevşetilir, uyumlu ve itaatkâr olmak önemsenir. Sonuç olarak, bireyci

kültür denetçilerin etkinliğini azaltmış görünmektedir.

3.10. İşletmelerin kurumsal kültürü sosyal düşünmeyi de içermelidir. Shaub ve arkadaşlarına (2005:43-5) göre, sosyal düşünmek¹⁴ ahlakî davranmanın en önemli unsurudur. Sosyal düşünmek, işletmenin hem içini ve hem de çevresini düşünmek anlamına gelmekte, kişisel etik değerler ve özellikle sosyal düşünmek gayri ahlakî davranışlarda bulunma olasılığını azaltmaktadır. Carson (2003:391)'a göre de sosyal düşünen personelin, gayri ahlakî işlemler yapması veya tartışmalı bazı davranışlar içine girerek bunlardan doğrudan¹⁵ veya dolaylı¹⁶ getiriler elde etmeye çalışması eğilimi bireyci düşünenlere göre daha düşük olmaktadır. Bu durum özellikle yöneticiler için geçerlidir, çünkü yöneticiler işletme yönetiminin ve işletmenin dış çevre ile ilişkilerinin tam merkezinde bulunmakta, hem hile yapmayacak, hem hile yapılmasını teşvik etmeyecek, hem de hile yapılmasını önlemeye dönük kontrol sistemlerini kuracak ve etkinliğini sağlayacak bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte işletmenin tüm paydaşların çıkarlarının korunması ve sosyal refahın sağlanmasında tek tek bireylere ve bu arada yöneticilere aşırı güven duyulması doğru olmayacaktır. Dolayısıyla işletme yöneticilerine daha az yetki ve inisiyatif verilmesi düşünülebileceği gibi örgütsel değerler yardımıyla hareket alanlarının belirli bir doğrultu ya da çerçevede yönlendirilmesi de önerilebilir. Yöneticilerin, paydaşların çıkarlarını azamî seviyeye çıkaracak olsa da yalan söylememesi, aldatmaması ve hile yapmaması için işletmenin gözetimcilerine¹⁷ özel bir görev düşmektedir.

¹³ mark-to-market

¹⁴ concern for others

¹⁵ vergi kaçırma, ilişkili kuruluşlarla yapılan danışıklı işlemler, içeriden öğrenenlerin ticareti, vb.

¹⁶ giderleştirme yerine aktifleştirme, şüpheli hesaplar için karşılık ayırmama, vb.

¹⁷ yönetim kurulu, denetim komitesi, düzenleyici ve denetleyici kamu kuruluşları, hissedarlar ve diğer paydaşlar

3.11. Kurumsal kültürün, dürüst bilgi akışını ve raporlamayı özendirilmesi ve dürüstlük, gerçeğe sadakat, etik çalışma, üretim ve para kazanmayı aşılması gerekmektedir. Aynı değerler işe almada ve yükselmeye de seçme ölçütleri arasına eklenmeli, yazılı-sözlü sınavların ayrılmaz bir parçası haline getirilmelidir. Cohan (2002:280-1) hâlihazırda yöneticilerin genellikle olumsuz gelişmeleri saklama, halının altına süpürme davranışını vurgulamaktadır. Bilginin sansürlenmesi bu çerçevede teknik bir olay olmayıp üst yöneticiler de dâhil personelin kendi kişisel çıkarlarını koruma kaygısından ileri gelmektedir. Söz konusu davranış biçimi, üst yöneticilerin işitmek ve görmek istediklerini raporlama güdüsü ile birleştiği zaman ekonomik gerçeklik iyiden iyiye kaybolmaktadır. Boyd (2004:392) da, profesyonel hizmet verme peşinde değil, sürekli büyüyen gelir ve kâr peşinde koşan firmaların kurumsal kültürünün değişmesi gerektiğini, ancak bunun yasalarla gerçekleştirilemeyeceğini, yasaların kurumların içinde yaşayan kültürü etkileyemeyeceğini belirtmektedir. Bu nedenle bireylere, topluma, şirketlere ve devlete ayrı ayrı ve birlikte sorumluluk düşmektedir.

3.12. Enron olayı, denetlenmeyen piyasaların büyük ve vahim hatalar yapabileceklerini kamuoyuna öğretmiş olmalıdır. Bu çerçevede genel yararı korumak için şirketlerin kâr maksimizasyonunun ötesinde hedefleri olmalı, bunlar

kâr hedefini paydaşlar açısından kabul edilebilir sınırlara çekebilmelidir. Başka bir deyişle, kârın, büyümenin, sermaye birikiminin üst sınırları olmalıdır. Şirket yöneticilerinin, hissedarların, vergi otoritelerinin ve siyasetçilerin hırslı ve saldırgan politikalar ile hep daha yükseği, fazlayı, hızlı ve kolay istemeleri gerçekçi değildir, zira herkesin, her kişinin veya kurumun en hızlı, en yüksek, vb olması madden ve fiziken mümkün olmadığı halde böyle bir durum mümkün imiş gibi rekabet içine girmek yanlış kaynak tahsislerine neden olabileceği gibi ahlâkî olmayan davranışları da kaçınılmaz olarak beraberinde getirebilecektir. Bu nedenle, kâr, ücret, temettü, vergi maksimizasyon ve birikim¹⁸ hedeflerinin gerçek anlamda ahlâkî, teknik, idarî, malî kısıtları saptanmalıdır. İktisadî, malî ve ticarî sistem topyekûn düşünüldüğünde sosyal, insanî, çevresel boyutların ciddî derecede ihmâl edildiği ortadadır. Maksimizasyon hedeflerine, gerçekten uygulanabilir sosyal, insanî, çevresel kısıtlamalar getirmek, iktisadî, malî ve ticarî sistemin kullanmak zorunda olduğu denetimin ölçütlerinden biri haline getirilebilir. Bu alanlarda belirlenecek kısıtlar ve diğer endüstriyel ve sektörel standartlar sayesinde birçok çöküş veya kriz meydana gelmeden önlenebilecek ya da en azından hasarları hafifletilebilecektir. Böylelikle, hem iktisadî, malî ve ticarî sistem erken uyarı görevi görebilecek yeni denetim ölçütlerine kendini açık tutmuş olabilecek, hem de serma-

¹⁸ Duska (2005:20-1)'ya göre, servet biriktirmek bir işletmenin temel hedefi olursa, şirketin gittiği doğrultuyu kontrol edecek daha yüce bir amacı kalmamaktadır. Birikim kendi başına bir amaç olduğunda, herhangi bir sınır tayin edecek daha üstün ve önemli bir ilke ya da kılavuz kalmamaktadır. Aynı şekilde birikim temel amaç olduğunda, ne kadarının yeterli olduğu sorusunun karşılığı yoktur. Yeterli tutarı belirlemede düşünülecek tek faktör, sadece neyin yasal olduğudur, çünkü hep daha çok biriktirmek esastır ve bütün enerji bu birikime imkân veren yasal yolların bulunmasına harcanmaktadır. Bu nedenle, şirketlerin temel hedefi kâr maksimizasyonu olmamalıdır, çünkü bu birikim için birikim (*kâr*) anlamına gelecektir. Tam tersine şirketler sadece, piyasada ayakta kalmak, süreklilik sağlamak ve son kullanıcılar için yararlı ürünler üretmek için kâr etmelidir. Nitekim denetim firmaları, 1990'lardan itibaren sorumlu denetimin önemini arka plana atmış ve büyük ölçüde danışmanlık gelirlerine yaslanmaya başlamış, bu şekilde gelir kaynaklarını arttırarak daha büyük birikim sağlamış, ancak genişleme ve birikimin amacını, miktarını, kapsamını açık biçimde tanımlamamıştır. Öte yandan, şirketlerin gerçek amacı Cohan (2002:291-2)'a göre, hissedarların refahını arttırmak değildir. Sadece hissedar refahının arttırılması kârın maksimizasyonu ve hisse senedi fiyatlarının seyri ile ilişkilendirilecektir; bu nedenle gerçek amaç, paydaşların ve dolayısıyla toplumun refahının arttırılması olmalıdır.

yedar ve hissedarlardan başka yurttaşlar ve toplum da denetimden yarar görmeye başlar ise denetimin saygınlığı artabilecektir.

3.13. Başarılı şirketler için medyanın ve piyasaların yarattığı aşırı olumlu hava ve iyimserlik dönüp o şirketin yöneticilerini etkisi altına alabilmekte ve bu durumun devam etmesi için her türlü operasyon ya da manipülasyonun yapılabilmesine ortam hazırlamaktadır. Bu nedenle, şirket analizlerinin tek yanlı değerlendirmeler olmaktan çıkarılabilmesi için özellikle finansal basın ve yayın organlarının özgürlüklerinin tam bir güvence altında olması ve bu organların asal işlevinin övmek değil, eleştirmek ve uyarmak olduğu göz önünde tutularak asal işlevin önündeki engellerin kaldırılması özellikle finansal bilgi kullanıcıları ve genel olarak kamu yararına olacaktır. Aynı şekilde, Türk yatırımcısının özellikle ekonomi ve finans basınında çıkan haberlerin bir dereceye kadar yönlendirilmiş ya da çarpıtılmış olabileceğini dikkate alarak finansal bilgiyi birden fazla kaynaktan doğrularak kullanmaya özen göstermesi ve sağlıklı finansal bilgi üretiminin koşullarını bilmesi¹⁹ rasyonel davranmanın gereğidir.

3.14. Denetim çalışmalarında sadece özel kesimde değil, kamusal ya da yarı resmî ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda da hile yapılabileceği ve hatta bu gibi kuruluşlarda riskin daha yüksek olduğu²⁰ unutulmamalıdır. Kamu kuruluşlarına karşı kamunun gösterdiği ilgisizlik kâr amacı olmayan kuruluşları için fazlasıyla geçerli varsayılabilir. Söz konusu kuruluşlarda iç ve dış denetimin hiç olmadığı ya da etkin olmadığı, kamu denetiminin ise düzenli olmadığı düşünüldüğünde muhasebe hilelerinin boyutlarının giderek büyümesi beklenmelidir.

3.15. Hata ve hile çizgisinin birbirine çok yakın olduğu ve hataların hile olabileceği ya da hileye dönüşebileceği (O'Connell ve Brendan, 2004: 742), küçük ve önemsiz olduğu gerekçesi ile birtakım hata ve hilelerin üzerine gidilmemesinden özellikle kaçınılması gerektiği, küçük de olsa kontrol sistemlerini aşabilen bu tür hileler sağlıklı bir şüphecilik yaklaşımı ile ele alınmaz ise, sistemin zaafiyetlerinin bu kez daha büyük hileler yapmak amacıyla kötüye kullanılabilceği²¹ noktaları denetim çalışmalarında göz önünde bulundurulmalıdır.

3.16. İşletmeleri gözetim altında tutmakla so-

¹⁹ Clark (2002:115-6) finansal bilginin sağlıklı biçimde üretilmesinin koşullarını işaret etmektedir. Buna göre, bilişim ve iletişim çağında, ekonomik, toplumsal ve hatta kişisel yaşam zamanlı ve doğru bilgi üzerine kuruludur ve toplum bilginin bedelini ödemeye hazırdır. Bilginin bedelini ödeyenin gündemi toplumsal gündemden (*refahın sağlanmasından*) farklıdır. Onların gündemi, bilginin içeriğine, ana konusuna, kapsamına ve yönüne nüfuz etmiştir. Tüketiciler ise bilgileri (*kablolu yayın ücretlerine rağmen*) reklâm dolu ve destekli televizyonlardan almaktadır. Basılı yayınlar da, gerçek maliyetlerini karşılayamadıkları için reklâmcılara güvenmek zorundadır. Yatırım danışmanlarının aldığı yayımların çoğu da reklâmlar tarafından desteklenmektedir. Bu nedenlerle, finansal bilgi kullanıcıları aldıkları bilgiler konusunda uyanık olmalı, bilginin kaynağı, güvenilirliği ve tutarsızlıklarını dikkate almalıdır.

²⁰ Stalebrink ve Sacco'ya göre (2007:489-503), kamu kesiminde muhasebe hileleri, ekonomik değil siyasal güdülerle, seçilmişlerce değil atanmışlarca yapılmakta ve meşrulaştırılmaktadır. Kamu kesiminde yatırımcılar ve alacaklılar tarafından daha az ilgi gösterildiği için muhasebe hilelerini ortaya çıkaran mekanizmalar daha yavaştır. Kamudaki kazanılmış hakları özel şirketlere göre daha az olduğu için finansal bilgi kullanıcıları daha dikkatsiz olmaktadır, dolayısıyla hileler daha uzun bir süre ortaya çıkarılmadan devam etmektedir. Kamuda çoğunlukla varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili hileler yapılmaktadır. Kamu kuruluşları genellikle küçük bir fazla yaratmak için muhasebe hilesi yapmaktadır, çünkü bir açık durumu o kuruluşun kendi imkânlarıyla yaşayamadığını, büyük bir fazla ise vatandaşların gereğinden fazla vergi ödediklerini gösteriyor olabilir. Bu nedenle küçük bir fazlalık olması istenmektedir, büyük bir fazlalık politik sorumluluğu da işaret edebilmektedir. Türkiye'de kamusal kuruluşlar tüm bu noktalar göz önünde tutularak da denetlenebilir.

²¹ Sims ve Brinkman (2003:251) Enron kültürünün küçük ve önemsiz kural ihlallerine izin vermesi nedeniyle küçük ve artan oranlı ihlallerin toplamından büyük bir iş kazası ve karmaşası çıktığını ifade etmektedir.

rumlu olan organların ve en başta yönetim kurulu ve bağımsız denetçilerin karar alırken rasyonel davranmalarını engelleyen ya da kısıtlayan faktörlerin ortadan kaldırılması ya da etkilerinin hafifletilmesi için topyekûn çaba göstermek yararlı olabilecektir. Marnet (2005:194-7)'e göre, seçimler ve kararlar sadece mantıksal muhakemeye (*rasyonel davranışa*) dayanmamakta, aynı zamanda önyargılar, kalıplar, şablonlar, kategorik düşünce, bilişsel ve takdire dayalı kestirme yollar²² tarafından biçimlendirilebilmektedir. Bunların önemli olduğu kabul edilirse, gözetim organlarının rasyonel aktörler olduğunu varsayan mevcûd kural ve düzenlemelerin etkinliği tartışılabilir, bu ise kurumsal yönetim mekanizmalarında önemli değişikliklere neden olabilecektir. Burada amaç, gözetimciler ve yöneticilerin ekonomik davranışlarının arkasında yatan gerçek güdüleri bulabilmektir. Kurumsal yönetim organlarına yüklenecek görevlerin belirlenmesi ve tanımlanmasında bu yapı ve özelliklerin farkında olunması durumunda organların etkinlik derecesi yükseltilebilecektir.

3.17. Türkiye'de düzenleyici kuruluş olan SPK'nın idarî ve malî açıdan tam bağımsız olması kamunun genel çıkarlarının korunmasında

en etkili önlemlerden birisi olacaktır. Nitekim ABD'de sistem konjonktürel olarak başarısız olduğunda ya da krize girdiğinde düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bağımsızlıklarının güçlendirilmesi tartışmaları yoğunlaşmaktadır. Sözelimi Revsine (2002:139-140) SEC'in bütçeden alacağı kaynakların arttırılması ile güçlendirilmiş kamuya açıklama kurallarının uygulanması ve gözetim ile denetim komitelerinin izlenmesi görevlerinin daha etkili yerine getirilebileceğini savunmaktadır. Artan bütçe, hem gözetim kurulu (*PCAOB*)²³, hem de meslek kuruluşunun (*AICPA*)²⁴ denetim faaliyetlerini izlemeye dönük olarak kullanılacaktır. Briloff (2000:12) SEC'in hem maddî, hem de insan kaynakları açısından çok sınırlı olan kaynaklarının arttırılması, bu noktada kamu ya da devlet karşıtı önyargıların aşılması, SEC personelinin düşen ücret ve artan iş yüküne karşı desteklenmesi ve böylece SEC'den piyasalara geçişlerin azaltılması gerektiğini ifade etmektedir. O'Connell ve Brendan (2004:745) da aynı doğrultuda düzenleyici ve denetleyici kuruluşların idarî ve malî açıdan bağımsız olması, bunun için ilk önce denetim ve gözetime daha çok kaynak aktarılması gerektiğini vurgulamaktadır.

²² Marnet, (2005:205) rasyonel karar verme modelinde gözetim organlarının gelecekteki gelirlerini ve sektörel konumunu dikkate alarak davranışlarını disipline edeceği ve dolayısıyla hileli davranışlardan kaçınacağı varsayımının yapıldığını, oysa bilişsel psikoloji araştırmalarında takdir, karar, seçim ve davranışın sadece mantığa dayalı olmadığını belirtmektedir. İnsanın verdiği kararlar, birçok bilişsel önyargılar, sezgiler ve kestirme yollardan etkilenmektedir. Önyargılar ise duygular, organik faktörler ve otoriteye ve gruba uyum baskısından etkilenmektedir. Kişi, nerede ve ne şekilde önyargılı olduğunu görmesine rağmen önceki deneyimlerine dayanarak önyargılı düşünmeye ve davranmaya devam edebilmektedir. Önceki deneyim ve kararlara aşırı bağlılık, kaynakların yanlış projelere tahsis edilebilmesine yol açmaktadır. Önceki deneyimleri destekleyen veriler abartılmakta, desteklemeyen veriler önemsenmemektedir. Olumsuz sonuçlarla karşılaşan bireyler bunları bilinçli olarak ve olumlu yönde çarpıtmaktadır. Zararı kabul etmek yerine onu gizlemeyi ve dolayısıyla daha riskli davranmayı tercih edebilmektedir. Ayrıca grup içinde tek aykırı ses olmak rahatsız edicidir. Grubun ortak yanlısımları, güçlülük duygusu, oybirliği varsayımları, otosansür ve muhalif düşünenlere karşı tabular statükoyu korumaya ve farklı yorumların değersiz görünmesine neden olabilmektedir. Denetçiler de nesnel yöntemler kullanabilecekleri yerde kestirme yollar, sezgiler ve önyargılarını kullanabilmekte, doğrulayıcı olmayan kanıtlardan çok doğrulayıcı kanıtları arama ve kullanma eğilimi göstermekte, çalışma kâğıtlarını incelemek yerine belleklerine aşırı güven duymakta, bu da dikkatsizlik ve hatalara yol açmaktadır.

²³ Public Companies Accounting Oversight Board

²⁴ American Institute of Certified Public Accountants

3.18. Hile ya da usûlsüzlükleri kamuya ayrıntılı ve açıklıkla duyurmaktan kaçınan bir tutumun Türkiye'deki düzenleyici kuruluş tarafından benimsenmemesi ve gerek olayların hızla üzerine gidilmesi, gerekse hile olaylarına karışan kuruluşlar ile ilgili bilgilerin kamu ile paylaşılması konusunda piyasalarda istikrarsızlık ya da refah kaybı gibi kaygıların süreci etkilememesi yaşamsal önem arz etmektedir. Yaşanan olayları saklama ya da olayların üstüne örtme tutumunun²⁵, hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması sürecine herhangi bir yararı olmayacaktır, çünkü süreç tam bir başarı için ulusal ve uluslararası tüm dinamiklerin harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Öte yandan, Türkiye'de açılan dava dosyalarının ve eklerinin incelenmesi, denetçilerin mahkemeye çağırılması, çalışma kâğıtlarının ve denetim raporlarının analiz edilmesi ve kalite kontrol çalışmaları yoluyla denetçi kalitesi ve performansının izlenmesi ve kamuya duyurulması bağımsız denetim firmalarının ve denetçilerin etkinliği ve verimliliğini teşvik edici unsurlar olabilecektir. Nitekim Fuerman (2004: 914-7)'a göre, denetçilerin performansları özen ve titizlik içinde, inandırıcı biçimde, eylemli olarak izlenir ve kamuya duyurulursa, denetçiler davalardan, SEC'in soruşturmalarından ve yargısal soruşturma ve kovuşturmalardan kaçınmak için gereken düzeyin üstünde performanslarını yükseltmek için çabalayabilir. Bu ilâve güdü, etik, manevî ya da toplumsal nedenlerden kaynaklanabilir, ancak her halûkarda kişisel çıkarların ötesinde düşünmeyi gerektirecektir. Hissedarların şirket yönetim kurulları ve diğer kurumsal yönetim unsurlarını yakından ve eylemli olarak izlemeleri ve sonuç olarak kurumsal yönetim etkinliğinin yükselmesinde olduğu

gibi denetçilerin de yakından izlenmesi ile performanslarının artması mümkün olabilir.

3.19. Muhasebe eğitiminin hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında yeni beceriler kazandıracak biçimde düzenlenmesi ve bu amaçla içeriğin zenginleştirilmesi yakıcı bir ihtiyaç haline gelmiştir. Mevcût üniversite eğitimi, Revsine (2002:142)'e göre işlemlerin ekonomik özü ve amacından daha önemli sayılmayacak olan teknik bilgiler aktarmaya devam etmekte ve kural ağırlıklı dersler finansal tablolarda hileler yapılmasına neden olan ekonomik güdüleri ve sözleşmeleri büyük oranda göz ardı etmektedir. Ders içerikleri analitik becerileri geliştirmekte, gerçek yaşamdan örneklere dayanmamakta, yetenekli öğrencileri bu alandan uzaklaştırmakta, dolayısıyla geriye deneyimsiz denetçiler ve gerçek yaşamda finansal raporları analiz etmeye hazır olmayan bilgi kullanıcıları kalmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin, malî tablolar analizine sağlıklı bir şüphecilik ile yaklaşmaya, rakamların arka planına bakmaya ve böylece raporlanan rakamların iktisadî faaliyetleri ve performansı dürüst bir şekilde yansıtıp yansıtmadığını düşünmeye yönlendirilmesi gerekmektedir. O'Connell ve Brendan (2004:739), muhasebe alanında çalışan akademisyenlerin finans ve ekonomi öğrencilerine dönüştüğünü tespit etmekte, akademik çalışmaların gerçek yaşamdan alınan sorunları çözmeye yönelik yapılmasında meslek itibarı açısından yarar bulunduğunu ileri sürmektedir. McMillan (2004:952) yüksek öğrenim ve eğitim çalışmalarının, denetçi kültürüne özellikle kaybedilen ahlakî değerleri ve meslekî ilkeleri aşlamayı hedeflemesi gerektiğini savunmaktadır. Low ve arkadaşları (2008:

²⁵ Morrison (2004:351)'nin tespitlerine göre, ABD'nde SEC ve siyasetçiler Enron ve AA ile ilgili bir hile iddiasının piyasaları istikrarsızlaştıracağı ve toplumsal refahı olumsuz etkileyebileceğini düşünmüş olabilir, ki bu durum olayın önüne geçilmesini sağlayamayacağı halde iktisadî ve sosyal toplam maliyetin önemli derecede artmasına neden olmuştur.

237-50), üniversitelerde muhasebe eğitimi verilen bölümlerin dışarıdan fonlanmasının yarardan çok zarar getirebileceğine ve muhasebe eğitiminin öğrencilere belirli nitelikler²⁶ kazandırması gerektiğine inanmaktadır.

3.20. Türkiye, ilke bazlı standart yayım ve uygulama çalışmalarına aynı doğrultuda devam etmelidir, çünkü denetimin salt ayrıntılı ve kesin çizgilerle tanımlanmış kuralları uygulama çalışmasına indirgenmesi beraberinde denetçilerin otomatlaşması veya robotlaşmasını getirmekle kalmamakta, ahlakî tavırlar geliştirmesini ve her halûkârda olması gerekeni ve doğruyu yapan ve yolsuz işletme yönetimlerinin baskılarına direnen centilmenlik mesleği olmasını engellemektedir. (McMillan, 2004:948-50) Ayrıca kalite kontrol çalışmalarının artırılması ve kontrol ortamının iyileştirilmesi çabalarının aralıksız sürdürülmesi önemlidir, çünkü kural bazlı rejimin şekli uygunluğa öncelik tanıyan yaklaşımla denetçileri alt düzeyde yapılan işleri üst düzeyde yapılan işlere oranla daha çok zaman ayırmaya yöneltebilmektedir. (Low vd, 2008:236) Teknik faktörler ve kontroller gereğinden çok önemsenirse, denetim sürecinde ortaya çıkması olası eleştirel görüşler bastırılmaktadır. Standart

denetim işlemleri, uzmanlaşmış denetçileri eleştirel katkıları yapmaktan alıkoymuştur. Ayrıca denetim firmalarında temel amaç kâr etmek olunca, bu durum ister istemez denetçilerin takdir hakkının kullanılmasını etkileyebilmektedir. (Minelli vd, 2009:935-8) Bu çerçevede özün şekle üstünlüğü ilkesi²⁷, ilke bazlı standart rejimi uygulamalarından da yararlanarak bütün zorluklarına rağmen tam olarak uygulamaya geçirilmeye çalışılmalıdır. (O'Connell ve Brendan, 2004:745)

3.21. Türkiye'de yaşanan ya da yaşanacak muhasebe hile vakalarının, aynen uçak kazalarının incelenmesinde olduğu gibi, yargısal süreç başlamadan veya süreçle paralel olarak bağımsız bir uzmanlar ya da bilirkişi kurulunca soğukkanlı ve bilimsel bir biçimde incelenmesi önerilebilir (Healy ve Palepu, 2003:23-4) , çünkü yargı kuruluşları suçların nedenleri ile ilgilenmekle birlikte, onları ortaya çıkarmakla ve yok etmekle yükümlü olmayıp daha çok sonuç odaklı olmaktadır. Neden odaklı çalışacak böyle bir olay tespit ve inceleme kurulu yaklaşımı ise, suç ya da suçları birkaç kişiye ya da tarafa yüklemek yerine oluşumuna katkıda bulunan bütün faktörleri hesaba katarak sorunun tanımlanmasını

²⁶ Bu bağlamda eğitimin yasadışı olmayan ama etik de olmayan durumlarda öğrencileri etik hareket tarzlarını izlemeye yönlendirmesi, finansal çıkarların kısa vadeli bakış açısı ile uzun vadeli etik ikilemler arasında denge kurabilecek nitelikte insanlar yetiştirmesi, muhasebe politikalarının belirlenmesinde ve muhasebe uygulamalarında yapılan seçimlerin aynı zamanda ahlakî açıdan da doğru seçimler olmasını sağlaması beklenmektedir. Muhasebe eğitiminde amaç, sadece öğrencilere etik bilgileri aşılacak değil, etik davranma iradesi vermektir. Bunu yapmanın yollarından biri, öğrencinin bakış açısını genişletmek ve mesleğini icra ettiği geniş siyasal ve toplumsal bağlamı algılamasını sağlamaktır. Dersler kalite, dürüstlük, şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramlarıyla birlikte verilmelidir. Eğitim teorik tartışma düzeyinde kalır ve uygulamalı olmazsa mevcut sistemin adaletsizlik ve eşitsizliklerini meşrulaştırma aracına dönüşebilecektir. Son olarak, gerçek iş ortamlarından sorunlarla karşılaştıklarında bunlarla baş etmeye yarayacak bir etik eğitimi gerekli ve yararlı olacaktır. Bunun da ayrı bir etik dersi olarak değil, etik değerlerin bütün derslerin içine dağıtılması durumunda daha etkili olacaktır varsayılabilir. Bu kapsamda, diğer derslerde muhasebe teknik ve uygulamalarının ne gibi yansımaları olduğu gösterilebilir. Bu ise öğrencilerin disiplinler arası bağlantılar kurmasını sağlayabilecek farklı yetenekler geliştirmesini gerektirmektedir.

²⁷ Özün önceliği, uluslararası muhasebe standartlarında (IAS), Amerikan genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine (US GAAP) göre daha kapsamlı bir şekilde yer almaktadır. US GAAP'da, özün önceliğinin ayrı bir tanımı yapılmamış, güvenilirlik ve temsil dürüstlüğü kavramının içinde ele alınmıştır. IAS ise bu ilkeyi daha kesin ve açık bir şekilde tanımlayarak işlemlerin ekonomik amacı ve malî gerçeklikle uyum içinde olması gerektiğini belirtmektedir. IAS'e göre özün önceliği, sadece işlemlerin kaydedilmesinde değil, muhasebe politikalarının seçiminde de kullanılmaktadır. (Baker ve Hayes, 2004:768-70)

da ve düzeltici önlemlerin geliştirilmesinde daha etkili olabilecektir.

3.22. Amerika'yı Türkiye'de yeniden keşfetmeden önce muhasebe ve denetim sektörlerindeki aşırı yoğunlaşmanın mutlak surette önüne geçilmelidir, çünkü Boyd (2004:392-3)'a göre aşırı yoğunlaşma müşteriler için seçenekleri azaltmaktadır. Büyük firmaların örtülü de olsa uyumlu davranış içinde olması, içlerinden birinin doğruluk ve itibar kavramlarını öne çıkarıp rekabetçi olma isteğini bastırabilmektedir. Daha az yoğunlaşmış bir pazarda en az birkaç firma tarafsızlık, bağımsızlık, nesnellik gibi özellikleri ile öne çıkabilir. Sektörün danışmanlık hizmetlerinin denetimle eşzamanlı olarak verilebilmesi ya da kurumsal kültürün değiştirilmesi konusunda inisiyatif almamasına bakılarak yoğunlaşmanın azaltılması isteğinin sektörün içinden gelmesi olasılığının zayıf olduğu, inisiyatifin yine yasamadan ya da düzenleyici örgütlerden gelebileceği tahmin edilebilir. Fuerman (2004:914) da büyük denetim firmalarının büyüklüğü kadar karmaşıklığının da ayrı bir sorun oluşturduğuna işaret etmektedir. Bu firmalarda birçok birey ve grup bulunmaktadır ve bunlar tek yönlü olarak sadece kendi amaçlarını gerçekleştirmek için hareket eder ise, birbirleriyle şiddetli biçimde çatışabilmektedir. Büyük firmalar zamanla bu karmaşıklığı yönetecek bir kültür, değerler manzumesi, etik ve liderlik geliştirebilmiştir, ancak kendi dışındaki kişi, grup, düzenleyici kuruluş veya devleti etkileyebilen bu kuruluşlar buna karşılık tehdit altında kaldıklarında bunları ve meslek örgütlerini işlevsiz hale getirebilmektedir. Büyük denetim firmaları, konuyla ilgili araştırmaları da yönlendirebilmektedir.²⁸ Bu

nedenle, gerçek ve doğru sonuçlara ulaşmak için araştırma çalışmalarının malî ve bilimsel özerklik içinde gerçekleştirilmesi özel önem taşımaktadır.

3.23. Türkiye ölçeğinde denetim firmalarının personel yetiştirme politikaları denetim elemanlarının sadece çalıştıkları firmaya uyumu konusunda değil, kamusal yararlaraya uyum konusunda eğitilmesini de içermelidir, zira büyük denetim firmalarının personel yetiştirme politikaları (*sosyalleştirme politikaları*) Wilkinson (2003: 60-76)'a göre, tek yanlı olarak personelin ait olduğu gruba itaatini amaçlamaktadır. Personelden beklenen grup davranışı gerek eğitim yoluyla, gerekse gözlem yoluyla öğrenilmektedir. Bireylere neyin norma uygun olduğu anlatılmakta ve ondan bunu yapması beklenmektedir. Bireyin önceden sahip olduğu inanç ve düşünceler kurumsal değerlerle tutarlı bir hale getirilmektedir. Aslında denetim firmalarının yararı ile kamu yararı aynı yönde olmak durumundadır, ancak aşırı sosyalleştirme stratejileri, bireyleri kendilerini ve toplumu düşünemeyecek kadar uyumlu hale getirmektedir. Sonuç olarak, firmaya bağlılık kamu yararını koruma aşamasında meslekî sorumlulukların üstüne çıkmaktadır. (Cohan, 2002:290) Ayrıca yeterli eğitim çalışması yapılması ve mevcûd birikimin denetçilere aktarılması, güncellenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması yaşamsaldır, çünkü Largay (2002:155)'a göre, 30 yıl önce de Enron olayına benzer olaylar olmuştur, ancak bunlar arkadan gelen yeni denetçilere aktarılmadığı için unutulup gitmiştir. Yeni mezûn deneyimsiz denetçiler bir yandan denetim maliyetini düşürürken denetim riskini yükseltmiştir. Mezûniyetten sonra 150-200 sa-

²⁸ Sözgelimi çok bilinen ve atuf yapılan COSO (*Committee of Sponsoring Organizations Of The Treadway Commission*) çalışması (Fraudulent Financial Reporting : 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies", March 1999) üçü de Ernst&Young çalışanı olan Beasley, Carcello ve Hermanson tarafından yapılmıştır. (Briloff, 2000:1-3) Bu tür araştırmalarda büyük denetim firmalarının denetimi ve denetçileri diğer denetçilerden daha nitelikli bulunmakta, denetçilere açılan davaların anlamsız olduğu savunulmakta, hile sadece SEC'in açtığı soruşturmalarda sınırlandırılmakta, düzeltmeler hile belirtisi olarak kabul edilmemektedir. (Fuerman, 2004:913)

atlık zorunlu denetim eğitiminin yeterliliği kuşkuludur. Eğitim süresini kısaltmak ve eğitim koşullarını gevşetmek denetçi arzını arttırabilir, ancak iyi yetişmiş denetim personelinin kıt olması denetim kalitesini her halükarda düşürecektir.

3.24. Rotasyon yararlı bir uygulama olmakla birlikte, sadece denetçilerin değil denetim kuruluşlarının rotasyonunun daha etkili olabileceği değerlendirilmektedir, çünkü tek başına denetçilerin değiştirilmesi, denetim kuruluşu ve denetlenen kuruluş arasında yaşanabilecek gereğinden fazla yakınlaşmayı engelleyemeyebilecek ve denetçinin bağımsızlığı risk altına girebilecektir. Bu nedenle, Türkiye’de hâlihazırda uygulamada olan firma rotasyonunun olduğu gibi sürdürülmesi, ancak denetim süresinin belirlenmesi ve tercihen daha da kısaltılması konusunda mevcut uygulamalardan gözlenen sonuçlardan ve ülke uygulamalarından yararlanılması uygun olabilecektir.²⁹

3.25. Türkiye’de denetim firması ve müşteri işletme yönetimleri arasında denetim ilişkisin-

den³⁰ kaynaklananlar dışındaki tüm ilişkilerin gelişmesini ayıplayacak ve hatta engelleyecek her türlü çabanın gösterilmesi gerekmektedir. Briloff (2000:8) denetim firmalarının düzeltme taleplerinden vazgeçmesini ve bu noktada gerekli direnci göstermemesini denetçiler ve müşteri işletme yöneticileri arasındaki özel ilişkiler ile açıklamaktadır. Buna göre, denetim planlaması ve programları önemli yanlışlıkları ortaya çıkarıyor, fakat denetçi ve yönetim karşı karşıya geldiklerinde yönetimin açıklamaları ikna edici bulunarak düzeltme isteklerinden vazgeçiliyor ise, denetim o zaman anlamsız bir faaliyet haline gelmekte ve denetim firmaları bu koşullarda bekçi köpeğinden süs köpeğine³¹ dönüşmektedir. Bu çerçevede, ilk olarak Türkiye ölçeğinde denetim ücretinin müşteri işletme tarafından ödenmesinin yerine geçecek bir model üretilmesi denetim firmalarının müşterilerine fiilî bağımlılığını azaltacak bir girişim olabilecektir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların denetlenecek firmalardan karşılanmak üzere denetleme için bir fon havuzu oluşturması, dene-

²⁹ Boyd (2004:392), denetim ekibinin başının rotasyonunun firma rotasyonuna göre zayıf bir önlem olacağını belirtmektedir. Ennis ve Allen (2005:121)’e göre, zorunlu denetçi rotasyonunda dahi artılar eksilerden daha fazla görünmektedir. Denetçi rotasyonu, denetçilerin müşterisi lehine taraflı rapor verme eğilimini azaltmakta; hem firma, hem de denetçi rotasyonu taraflılık olasılığını düşürmektedir. Ayrıca yeni denetçi, müşterinin denetimine yeni bir yaklaşım getirerek denetçi ataleti ve basmakalıp denetim planlamasını engelleyebilmekte; denetim için rekabeti ve dolayısıyla denetim kalitesini yükseltebilmekte; denetçinin müşteriye ekonomik olarak bağımlı olmasını önleyebilmekte ve yönetim ile muhasebe uygulamalarında özgürce anlaşmazlığa düşebilmekte; ayrıca denetçi önceki denetçinin çalışmalarını gözden geçireceği için denetim kalitesi artabilmektedir. Uzun süreli ilişkiler ise, denetçilerin müşteri işletme yönetimine bağımlılığına yol açabilmekte ve denetçiler yönetimin muhasebe ile ilgili kararlarını bağımsız biçimde değerlendiremeyebilmektedir, çünkü denetçilerin gelecek yıllarda işe devam edebilmesi için yönetimin tavsiyesine gereksinimi bulunmaktadır. Buna karşılık, müşterinin büyüklüğü ve faaliyetlerin karmaşıklığı uzun süreli bir ilişki gerektirmektedir. Revsine (2002:139) de denetçi rotasyonunu savunmaktadır. Sorumlu ortak denetçilerin sık aralıklarla başka müşterilerin denetimlerinde görevlendirilmeleri, denetim kuruluşunun dönemsel rotasyonu ve denetim kuruluşu personelinin müşteri işletmelere geçişinde zaman sınırlamaları koyulması denetim maliyetlerini arttırabilecektir, ancak bunlar denetçi ve müşteri işletme bakımından bağımsızlığın maliyetleri olarak ele alınabilir. Sonuç olarak, bağımsızlığı güçlendirilmiş denetçinin raporu, işletmenin malî durumunu ve faaliyet sonuçlarını gerçeğe daha uygun biçimde gösterebilecektir.

³⁰ Reinstein ve McMillan (2004:966) bağımsız denetim firmalarının sorumluluğunun iki yönlü olmasının dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır, çünkü bağımsız denetim kuruluşu denetim sözleşmesini müşteri işletme ile yapmakta (*sözleşmeye göre müşteri işletmeye karşı sorumluluk*), ancak görevini toplum (*paydaşlar*) adına yerine getirmekte (kural ve standartlara göre topluma karşı sorumluluk), dolayısıyla iki tarafa karşı da sorumlu olmaktadır. Bu noktada bir uyumsuzluk bulunmaktadır ve söz konusu uyumsuzluğun denetim kuruluşunu görevlendirme ve ücretlendirme yetkisinin, işletmenin denetim komitesinden düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara devredilmesi ile çözümlenebileceği düşünülmektedir.

³¹ watch dog vs. lap dog

tim kuruluşunu doğrudan ataması, rotasyonu bizzat takip etmesi ve denetim ücretleri arasındaki farklılıkları makûl kalite farklılıklarına indirilmesi bu sorunu kaynağında çözebilecektir. Ayrıca müşteriler ve denetim firmaları arasındaki geçişlerde denetçilere yasaklı sürelerin Türkiye’de daha uzun belirlenmesi, denetçilerin müşteri işletmelere geçişlerine makûl uzunlukta bir geçiş döneminden³² sonra izin verilmesi ve bu uygulamanın titizlikle izlenmesi etkili olacaktır.

3.26. Denetim ve danışmanlık hizmetlerinin eşzamanlı olarak verilmemesi aradaki bağlantının yalnızca şimdiki zaman boyutunu ortadan kaldırmaktadır, bu nedenle vergi danışmanlığı da dâhil yönetim danışmanlığı hizmetlerinin denetim hizmetlerinden tamamen ayrı olarak verilmesi, yani bu iki hizmetten birinin hiçbir zaman verilememesi müşterilere bağımlılığı büyük oranda ortadan kaldırmaktadır, çünkü bugün olmasa da gelecekte verilemeyen hizmetin üstlenilmesi olasılığı bulunmaktadır.³³

3.27. Denetim firmalarının sektörlere ya da endüstrilere göre uzmanlaşması hileleri ortaya çıkarma yeteneğini artırabilir. Healy ve Palepu (2003:23-4), denetim firmalarının bütün piyasaya hitap etmek yerine belirli müşteri gruplarına seçici olarak hitap etmeye çalışması, yani uzmanlaşması gerektiğini öne sürmektedir. Böylelikle denetçi müşterinin malî performansı ve ris-

ki konusunda daha bütünlüklü ve gerçeğe yakın bir görüşe ulaşabilecektir. Ayrıca denetim firmalarının, herhangi bir muhasebe hatası veya hilesi yapmasa da, reel değer yaratmayan faaliyetler ile iştigal eden müşterilerden kaçınmasını önermektedir; aksi halde denetim firmaları müşterilerinin ticarî faaliyetlerinde başarısızlığı uğraması halinde de dava edilebilecektir, çünkü yatırımcıların zihninde denetim firmalarının “kirli çıkılar³⁴”a sahip oldukları konusunda yerleşmiş yaygın bir inanış bulunmaktadır.

3.28. Kurumsal yönetimin en önemli organı olan yönetim kurulu üyeleri fabrikadan, fabrikanın içinden haberdar olmalı, fabrikaya yakın olmaya çalışmalı, gözlem yapmalı, tartışmalı, işleri yerinde görmeli, bilgi alabilecekleri personeli saptamalı, onların sahip oldukları bilgiler ile kendi mevcûd bilgilerini karşılaştırmalıdır, çünkü yönetim kurulu üyeleri halihazırda şirket yönetiminden, fabrikadan, işyerinden büyük ölçüde yalıtılmış konumda gözetim görevlerini yapmaktadır. Örgüt büyüdükçe ve otoriterleştikçe bu durum daha geçerli hale gelmekte, “*yönetemeyen bir yönetim kurulu*” olgusu olarak ortaya çıkmaktadır. (Cohan, 2002:276-89) Öte yandan, yönetim kurullarının, küçük ya da büyük olduğuna bakılmadan farklı çıkar gruplarının temsilcilerinden oluşturulması zorunlu hale getirilebilir. (O’Connell ve Brendan, 2004:745) Bütün baskı gruplarının ve hatta çevreciler, tüketiciler gibi amacı kâr maksimizasyonu olmayan grup-

³² Boyd (2004:390), transfer olan denetçinin denetim firmasının uygulamalarını müşteriye anlatabileceği, denetim programlarını değiştirmek için yeterli bir süre olmayacağı ve ödülün büyük olması durumunda cezasına katlanılabileceği için 1 yıllık geçiş yasağı süresinin yeterli olmayabileceğini savunmaktadır.

³³ O’Connell (2004:739-745)’a göre bağımsız denetçilerin birinci öncelikli işi danışmanlık değil, denetim olmalıdır. Danışmanlık hizmetlerini kaybetmek, mesleğe güvenin yeniden tesis edilmesi için katlanılması gereken maliyetlerden biridir. Unerman ve arkadaşlarına (2004:981) göre, bir denetçi aynı anda hem denetim, hem de danışmanlık hizmeti verdiği zaman, bir anlamda danışmanlık bölümlerince hazırlanmasına katkıda buldukları malî tabloları denetlemiş olmakta, bundan dolayı kendisini yoğun bir çıkar çatışmasının içinde bulmaktadır. Minelli ve arkadaşları (2009:936-7) da, denetçiler için mevcûd kariyer sistemlerinin potansiyeli yüksek müşterileri elde tutmaya ve büyütmeyle dayandığını, yükselme ya da işten atılma seçeneklerinin aday denetçiler üzerinde baskı oluşturduğunu, dolayısıyla denetçilerin hissedarlardan çok müşteri işletme yönetimlerini işveren olarak kabul ettiğini öne sürmektedir.

³⁴ deep pockets

ların da şirket yönetim kurullarında daha fazla temsil edilmesi düşünülebilir. “*Yönetim kurullarının politizasyonu*” olarak adlandırılan bu olgu, bir yandan yönetim kurulu ve yönetimin çatışması ve karar almakta zorlanması olasılığını yükseltebilecektir. (Cohan, 2002:290) Öte yandan, böyle bir kurulun bağımsız ve paydaşların yararına daha yerinde kararlar alması olasılığı daha yüksek olabilecektir.

3.29. Kurumsal yönetimin diğer bir önemli organı olan denetim komitesinin etkinliği bir bakıma işletmelerin şeffaflığını sağlamasındaki rolü ile ilgilidir. Healy ve Palepu (2003:23)’ya göre, denetim komitesi “*şeffaflık komitesi*” olmalıdır. Komite, işletmenin ekonomik gerçekliği (*durumu*) hakkında yatırımcıların yeterli düzeyde bilgi sahibi olmasını güvence altına almalı, yatırımcılar ve yönetim kurulunun firmanın değeri, stratejisi, karşılaştığı önemli fırsat ve risk faktörlerini anlamasına yardımcı olmalı, temel performans göstergeleri hakkındaki açıklamalar ile malî tablolardaki görünümün şirketin içinde ve toplantı odalarında yaşanan gelişmeleri yansıtmalarını sağlamalıdır. Denetim komitesi, denetçiye asıl sorumluluğunun işletme yönetimine karşı değil, yönetim kuruluna karşı olduğunu sık sık anlatmalıdır. Culpan ve Trussel (2005:76) ve Dnes (2005:421-2)’e göre de, finansal bilgilerin şeffaflığı ve tam açıklama, şirket paydaşlarının çıkarlarının korunmasında yaşamsal öneme sahiptir.

3.30. Üst yönetici ücretlerinin hisse fiyatlarındaki hareketlere bağlayan düzenlemeler ortadan kaldırılmalı, ücretleri yüksek kârlılığa bağlayan düzenlemeler ise tüm işletme geneline uygulanması koşuluyla yapılmalıdır, çünkü O’Connell ve Brendan (2004:734)’a göre hisse senedi opsiyonları, yönetici ücretlerini dolaylı olarak hisse fiyatlarının artış göstermesine endekslemekte, ortalama görevde kalma sürelerinin 4 yıl dolayında olması genel müdürleri (*CEO’ları*) hisse senedi fiyatlarını sürekli yükselten çeşitli yön-

temler kullanarak piyasayı memnun etmeye yönelik arayışlara itmektedir. Arnold ve Lange (2004:763-4)’a göre de yüksek kâr baskısı, şirketin ve hissedarların uzun vadeli çıkarlarını zedelediğinden yönetici ücretlendirmesinde gerek nakit, gerek opsiyon ve gerekse diğer biçimlerde olsun, ölçü olarak carî yılın değil, kârın ya da bir başka hedefin sürdürülebilir olarak korunduğu makûl bir dönemin temel alınması, yöneticileri kısa vadeli düşünmeden ve çeşitli hile ve manipülasyonlardan uzak tutmaya yardımcı olacaktır.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Enron olayının önemi, kendisinden önce meydana gelen benzer muhasebe ve şirket skandallarından niteliği itibariyle farklı olmasında saklıdır. Temel farklılık, olayın malî boyutlarında değildir, çünkü görece olarak aynı büyüklükte olaylar daha önce de yaşanmıştır. Farklılık, yöntemde değildir, çünkü benzeri muhasebe hilelerine başka skandallarda da rastlanmaktadır. Farklılık, muhasebeci ve denetçilerin skandala karışmış olmasında da değildir, çünkü daha önce yaşanan bazı skandallarda hem Enron’un denetçisi AA’nın, hem de diğer büyük ve küçük denetçilerin bir dereceye kadar rolleri bulunmaktadır. Bu listeyi biraz daha uzatmak mümkündür, ancak farklılık ekonomik ve malî sistemin bütün unsurlarının, hiçbiri olayın dışında kalmadan ve geçerli bir savunmaları olmadan kusurlu davranarak bir bütün halinde böylesine büyük ve kapsamlı bir olaya neden olmalarındadır. Enron olayı, belki de ilk kez ekonomik ve malî skandalların sonuçları üzerinde değil, nedenleri üzerinde düşünülmesine yol açmıştır. Ekonomik ve malî sistemin bütün faaliyetler ve işlemler için dengeler ve frenler (kontrollar ve denetimler) çerçevesi içinde yapılandırıldığı ve hareket ettiği varsayılırken, uygulamada bunun böyle yaşanmadığı, özellikle fren mekanizmalarının işleminde ciddi sorunlar olduğu ortaya çıkmıştır. Konunun bir yönü küreselleşme ideolojisi ile giri-

len aşırı serbestleştirme ve daha doğru bir ifadeyle kuralsızlaştırmadır. Diğer yönü ise mevcut kurum ve kurallar düzeninin boşluklarının kötüye kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, hem kural eksikliğinden, hem de kuralların çeşitli yollarla atlatılmasından söz etmek gerekmektedir.

Bu çerçevede, denetim ve genel olarak kontrol düşüncesi ve uygulamaları, ticarî faaliyetlerin kontrolünden başlayarak piyasaları ve ekonomik sistemi de içerecek biçimde ele alınırsa, toplumsal ve ekonomik refahın artmasına destek olan ve değer yaratan bir faaliyet haline gelebilir. Kuralları ve standartları doğru uygulayan ve meslekî takdirlerini özün şekle üstünlüğü ve paydaşlar karşısında tarafsızlık anlayışıyla kullanan denetçiler, muhasebe ve denetim mesleğine güvenin yeniden tesis edilmesinde etkili olacaktır. Bu noktada, muhasebe ve denetim mesleğinin yeniden ve önceden olduğu gibi kendi kendini düzenlemesi öncelikli bir sorun değildir, bu

daha çok orta ve uzun vadede gündeme alınmalıdır. Bugünün muhasebe ve denetim mesleği açısından temel sorun, uygulamalarla, eylemlerle, davranışlarla toplumun güvenini yeniden kazanmaktır. Güven, hiç kuşku yok ki piyasaları ve ekonomik sistemleri de içine alacak daha geniş bir düzlemde kurulacaktır, ancak muhasebe ve denetimin malî ve ekonomik topluma telkin edeceği güven bu yolda önemli bir basamak olarak değerlendirilecektir, çünkü ekonomi ve ticaretin dili ve bilgi akışı düzelince ekonomik ve ticarî kararların daha sağlıklı biçimde alınmasının yolu açılacaktır. Bu bakımdan, muhasebe ve denetim endüstrisi güven bunalımının aşılmasında beklemeden tek taraflı inisiyatif alabilmelidir. Denetim firmaları uzmanlıklarına güven duyulan kuruluşlardır, dolayısıyla ilk olarak yüksek karlılığı değil, kamunun kendilerine duydukları güvenin korunması ve pekiştirilmesini amaçlamak durumundadır.

KAYNAKÇA

- Arnold, Beth and Paul de Lange, (2004), "Enron: an examination of agency problems", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 751-765.
- Barefoot, Ann S., (2002), "What can you learn from Enron, *ABA Banking Journal*, August 2002, 49-51.
- Barlev, Benzion and Joshua Rene Haddad, "Dual Accounting Crisis and the Enron Control Crisis", *Journal of Accounting, Auditing & Finance* Vol. 19, No. 3, 2004, pp. 343-359.
- Benston, George J. and Al L. Hartgraves, (2002), "Enron: What Happened and What We Can Learn from It", *Journal of Accounting and Public Policy* 21 (2002)
- Boyd, Colin, (2004), "The Structural Origins of Conflicts of Interest in the Accounting Profession", *Business Ethics Quarterly*, Volume 14, Issue 3.
- Briloff, Abraham J., (2000), "Garbage In/Garbage Out: A Critique of Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 (the COSO Report), the SEC Accounting Regulatory Process (AAERs)", <http://aux.zicklin.baruch.cuny.edu/critical/>.
- Burrowes, Ashley W., Joseph Kastantin and Milorad M. Novicevic, (2004), "The Sarbanes-Oxley Act as a hologram of post-Enron disclosure: a critical realist commentary", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 797-811.
- Carson, Thomas L., (2003), "Self-Interest and Business Ethics: Some Lessons of the Recent Corporate Scandals", *Journal of Business Ethics*, 2003.
- Chabrak, Nihel, and Nabyla Daidj, (2007), "Enron: Widespread Myopia", *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007), 539-557.
- Clarke, Thomas, (2005), "Accounting for Enron: shareholder value and shareholder interests", *Corporate Governance*, Volume 13, No 5, September 2005, 598-612.
- Cohan, John Alan, (2002), "I Didn't Know and I was Only Doing My Job: Has Corporate Governance Careened out of Control? A Case Study of Enron's Information Myopia", *Journal of Business Ethics*, 40, 2002, 274-299.
- Cullinan, Charlie, (2004), "Enron as a symptom of audit process breakdown: can the Sarbanes-Oxley Act cure the disease?", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 853-864.
- Culpan, Refik ve John Trussel, (2005), "Applying the Agency and Stakeholder Theories to the Enron Debacle: An Ethical Perspective", *Business and Society Review* 110:1 59-76.
- Dnes, Antony W., Enron, *Corporate Governance and Deterrence, Managerial and Decision Economics Manage. Decis. Econ.* 26: 421-429 (2005)

- Duska, Ronald, (2005), "The Good Auditor – Skeptic or Wealth Accumulator? Ethical Lessons Learned from the Arthur Andersen Debacle", *Journal of Business Ethics*, 57: 17-29, 2005.
- Dwyer, Peggy D. and Robin W. Roberts, (2004), "Known by the company they keep: a study of political campaign contributions made by the United States public accounting profession", *Critical Perspectives on Accounting* 15 (2004) 865–883.
- Fierman, Ross D., (2004), "Accountable accountants", *Critical Perspectives on Accounting* 15 (2004) 911–926.
- Hake, Eric R., (2005), "Financial Illusion: Accounting for Profits in an Enron World", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXXIX, No.3, September 2005, 595-611.
- Hartgraves, Al. L. and George J. Benston, (2002), "The Evolving Accounting Standards for Special Purpose Entities and Consolidations", *Accounting Horizons*, Vol 16, No.3, September 2002.
- Healy, Paul M. and Krishna G. Palepu, (2003), "The Fall of Enron", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 17, No 2, Spring 2003, 3-26.
- Largay, James A., (2002), "Lessons from Enron", *Accounting Horizons*, Vol.16, No.2, June 2002, 153-156.
- Linsley, Philip M., Philip J. Shriver, (2009), "Mary Douglas, risk and accounting failures", *Critical Perspectives on Accounting* 20 (2009) 492–508.
- Low, Mary, Howard Davey, Keith Hooper, (2008). "Accounting scandals, ethical dilemmas and educational challenges", *Critical Perspectives on Accounting* 19 (2008) 222–254.
- Marnet, Oliver, (2005), "History repeats itself: The failure of rational choice models in corporate governance", *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007) 191–210.
- McMillan, Keith P., (2004), "Trust and the virtues: a solution to the accounting scandals?", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 943-953.
- Minelli, Eliana, Gianfranco Rebor, Matteo Turri, (2009) "Why do controls fail? Results of an Italian Survey", *Critical Perspectives on Accounting* 20 (2009) 933–943.
- Morrison, Mary Ashby, (2004), "Rush to judgment: the lynching of Arthur Andersen & Co.", *Critical Perspectives on Accounting* 15 (2004) 335–375.
- O'Connell and Brendan T., (2004), "Enron.Con: He that filches from me my good.... makes me poor indeed." *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004), 733-749.
- Revsine, Lawrence, (2002), "Enron: sad but inevitable", *Journal of Accounting and Public Policy*, 21(2002) 137-145.
- Schaub, Michael K., Frank Collins, Oscar Holzmann and Susanne H. Lowensohn "Self-Interest vs. Concern for Others", *Strategic Finance*, March 2005.

Sims, Ronald R. and Johannes Brinkman,(2003), “Enron Ethics (or : Culture Matters More Than Codes)”,
Journal of Business Ethics, 243-256.

Sridharan, Uma V., W. Royce Caines, Jeffrey McMillan and Suzanne Summers, (2002), “Financial Statement
Transparency and Auditor Responsibility: Enron and Andersen”, International Journal of Auditing, 6:277-286
(2002).

Tonge, Alyson, Lesley Greer and Alan Lawton, (2003), “The Enron story: you can fool some of the people some
of the time....” Business Ethics: European View, Volume 12, Number 1, January 2003, 4-21.

Unerman, Jeffrey, Brendan O’Dwyer, (2004), “Enron, WorldCom, Andersen et al: a challenge to modernity”,
Critical Perspectives on Accounting 15(2004), 971-993.

Wheat, Andrew, (2002), “Systematic Failure”, Multinational Monitor, January/February 2002.

Wilkinson, Brett, Vicky Arnold, and Steve G. Sutton, (2003), “Understanding the Socialization Strategies of the
Major Accountancy Firms”, Accounting and the Public Interest, Volume Three 2003 58-79.